

Т. В. Мелешенко

кандидат історичних наук., доцент кафедри
методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти
Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

ДЕМОКРАТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Аналізуються посттоталітарні демократичні перетворення у Чехословаччині на початку 90-х років ХХ ст. та розкривається роль Вацлава Гавела у процесі трансформації суспільно-політичної сфери країни.

Ключові слова: Чехословаччина, організоване суспільство, демократичне суспільство, Вацлав Гавел, трансформація.

Анализируются посттоталитарные демократические изменения в Чехословакии в начале 90-х годов ХХ века и раскрывается роль политического лидера – Вацлава Гавела в процессе общественно-политической сферы страны.

Ключевые слова: Чехословакия, организованное общество, демократическое общество, Вацлав Гавел, трансформация.

Analyzed post-totalitarian democratic changes in Czechoslovakia in the beginning of 90s of XX century, and explores the role of political leader – Vaclav Havel in the socio-political sphere of the country. Conclusions are made that the president Václav Havel caused discontent of party politicians with the views about necessity of moral policy establishment. He often spoke about necessity of civil society creation in which the moral of political parties would be controlled by influence from people and they wouldn't turn into the closed omnipotent sects. Grace to activity of the president Havel Czechoslovakia turned into the democratic country which destiny didn't depend on one politician. Havel was convinced that the policy is art of impassibility. Occupying the post of the president of the Czechoslovakia Federal Republic, Václav Havel promoted effective course of transformational processes in the state. In particular, by transition from totalitarianism to democracy, it chose creation of organized society as environment which promotes effective state functioning. Change of ideology and public outlook became result of formation of such society. In the country laws set in and the rule of law was established, it continued to develop in the democratic way.

Key words: Czechoslovakia, organized society, democratic society, Vaclav Havel, transformation

Постановка проблеми. На сучасному етапі українського державотворення, розбудови правової, демократичної держави та її інтеграції до європейського співтовариства однією з проблем, що загострюються, є проблема становлення громадянського суспільства. Революційні події 2014 р. показали, що громадянське суспільство в Україні все більше зміцнюється, а його інститути є достатньо дієвими. Однак сучасне українське суспільство має вирішити проблему, що стосується формування національно свідомої політичної, наукової та культурної еліти, яка б свою діяльність спрямовувала на політичне, національно-культурне відродження, зміцнення громадянського суспільства та європеїзацію України. Зразком наслідування для формування нових українських лідерів є політичні лідери революційних рухів країн Східної і Центральної Європи. На особливу увагу заслуговує постать чеського суспільно-політичного діяча і президента Вацлава Гавела, однією з найбільших заслуг якого є формування правової держави та громадянського суспільства в Чехословаччині. Глибокий аналіз і використання досвіду Гавела допоможе українській політичній еліті у здійсненні виваженої державної політики щодо побудови політичної системи з урахуванням інтересів усіх її суб'єктів. Тому дане дослідження є актуальним.

Аналіз актуальних досліджень. Аналізуючи історіографію, слід відзначити, що з обраної теми не має спеціальних досліджень. Але окремих аспектів проблематики демократичної трансформації суспільства у Чехословаччині на початку 90-х років ХХ ст. торкаються такі автори як В. П. Андрущенко [7], І. Горбачовська [11] та інші.

Метою статті визначено розгляд демократичних процесів трансформації суспільства у Чехословаччині на початку 90-х рр. ХХ ст. Джерельну базу статті склали фонди Центрального державного архіву Чеської Республіки, праці В. Гавела, В. Пречана, О. Туми, П. Вільсона, В. Краля, Е. Гелнера, В. Андрущенка, А. Колодій та інтернет-ресурси.

Виклад основного матеріалу. Після падіння в Чехословаччині політичного й економічного режимів, унаслідок Оксамитової революції, перед новими суб'єктами політичного та державотворчого процесу постала необхідність створити таку систему відносин влади, яка була б життєдіяльною, ефективною, прогресивною і сприяла розвиткові демократії. Перед урядом країни гостро постало питання позбутися впливу минулого комуністичного світогляду та переходу на

демократичні рейки суспільно-політичного досвіду. Одним із важливих завдань стало обрання альтернативного соціального порядку. Встановлення демократичного ладу в Чехословаччині відбувалося на основі врахування трьох важливих умов. По-перше, це демонополізація влади, панування закону та захищеність громадян. По-друге, це проведення вільних і конкурентних виборів. По-третє, встановлення демократичного правління, дотримання конституції, прав особистості та прав меншостей [6, с. 291].

Важливою ознакою переходу від тоталітаризму до демократії в чехословацькому суспільстві стало те, що переважна більшість населення, незважаючи на серйозні економічні проблеми, які дісталися у спадок від комуністичного правління, була переконана, що демократичні процедури та інститути є найкращим способом державного устрою. Для нормального функціонування держави й розвитку демократії Вацлав Гавел, як президент, та представники уряду сприяли втіленню в життя таких необхідних передумов: розвиток вільного та життєздатного громадянського суспільства як арени державного устрою, на якій самоорганізовані та відносно незалежні групи, рухи й окремі особи намагаються артикулювати цінності, створювати асоціації й об'єднання та просувати свої інтереси; встановлення незалежного політичного суспільства – арени, на якій політичні сили змагаються за законне право здійснювати контроль над публічною владою та державним апаратом. У такому суспільстві громадяни визнають центральні інститути – політичні партії, судочинство, вибори, політичне лідерство тощо; підпорядкування політичних сил держави, особливо уряду та державного апарату, верховенству права, що захищає особисті свободи і громадське життя; створення державної бюрократії як основи функціонування демократичного уряду для захисту прав громадян. Таким чином, бюрократія сприяє ефективному державному управлінню, водночас гарантуючи дотримання і захист прав громадян; організація інституціоналізованого економічного суспільства. Така передумова передбачає відхід від командної економіки та встановлення ринкової, а також наявність розмаїття форм власності, що є безумовною рисою демократичного суспільства [13, с. 197].

Однією з найважливіших умов повороту Чехословаччини до демократії стало встановлення організованого суспільства як моделі переходу до громадянського. Можливості його утвердження в Чехословаччині сприяв світовий досвід подолання суспільних криз і глибока внутрішня демократична державотворча традиція. Починаючи з держави Т. Масарика, Чехословаччина постійно прагнула організованості та громадянської стабільності. Модель «організованого суспільства» сприяла поверненню держави й народу в загальноцивілізаційне русло історії [3, с. 8]. Відомим є той факт, що чехословацький народ не з власної волі потрапив у сферу світового досвіду соціалістичного будівництва у повоєнний період. Це було здійснено без відповідних соціально-економічних передумов, без психологічної підготовки населення, бракувало загальноосвітньої та політико-організаційної підготовки, практичного політичного досвіду, який міг привести суспільство до «всезагального щастя».

Показовим був той факт, що всі комуністичні діячі, які тривалий час перебували при владі, свою діяльність проводили винятково з точки зору політичної доцільності, незважаючи на закони людського розвитку і не враховуючи бажання людей. Вони сіяли навколо себе нетерпимість, протистояння, яке доходило навіть до фізичного знищення противника, а також не приймали іншої точки зору. Інтелектуалів вони боялися, і тому, прийшовши до влади, не бажаючи вступати з ними в полеміку, вони не знайшли нічого іншого, як засадити їх у тюрми, вислати за кордон або знищити. Репресії з боку влади переслідували інакомислячих інтелектуалів практично впродовж усього часу існування тоталітарного режиму в Чехословаччині. Їх переслідували тому, що боялися, а боялися їх через те, що комуністи були на багато нижчому інтелектуальному рівні [2, с. 4].

Характерним для чехословацького суспільства було те, що першими жертвами політичного режиму стали найбільш життєво активні, професійно здатні й творчі верстви населення. Після подій «Празької весни» комуністичний режим був охоплений пошуком ворогів народу, шкідників і саботажників. Незважаючи на деякі соціальні перетворення, які навіть можна назвати прогресивними у своєму масовому вимірі, життя народу не покращилося. Якщо зважити всі «за» і «проти», до чого чехословацьке суспільство привела повоєнна історія, то правильним буде

висновок про те, що більшовицький експеримент виявився злочином перед людством [20, с. 90]. Таким чином, Чехословацька держава, яка мала багаті історичні традиції демократії, розвинуту економіку та зародки громадянського суспільства, через встановлення й панування тоталітарного режиму опинилася на узбіччі загальноцивілізаційного шляху розвитку людства, залишилася позаду передових держав у сферах суспільно-політичного, соціально-економічного, а також культурного розвитку.

Політичний досвід XX ст. вказує на те, що тоталітаризм був глухим кутом еволюційної спіралі світового розвитку. Людство засудило й відмовилося від подібного. Однак відмова й засудження ще далеко не означає вихід із нього. Тоталітаризм тримає людей міцними лещатами і аж ніяк не бажає розлучатися із своєю жертвою. Його шупальця, міцно створені соціальні інститути, принципи і технології суспільної організації, а головне – душі людей, які звиклися з думкою, що жити можна так, а не інакше, що іншої свободи не існує, що істинна демократія здійснюється не як народовладдя, а як забезпечення блага народу, навіть якщо доводиться діяти проти його волі [7, с. 319]

Перша проблема, з якою треба було боротися Чехословаччині відходячи від тоталітаризму, – це ідеологія. Саме з руйнації ідеології починається розлом тоталітарного суспільства. Організоване суспільство забезпечує цивілізовані форми протікання цього процесу. Організоване суспільство зберігає в людині й суспільстві все краще, світле й справедливе, яке раніше було в їхньому досвіді. Воно утворює новітні життєві пріоритети та новітні пошуки демократичної організації суспільства.

Ідеологічні руїни є найбільш небезпечними, а тому зміна ідеології була життєво важливим елементом формування суспільної свідомості, яка є необхідною умовою демократичного розвитку суспільства. Дуже правильно зазначив Вацлав Гавел, доводячи, що суспільна свідомість є «п'ятою колоною», на якою не можна не рахуватися. З її думками і прагненнями, її достоїнством і силою, політичними і соціальними інтересами не можна не рахуватися. Вона виступає як бактеріологічна зброя. Не беручи участі в гонитві за владою, ця сила діє у середовищі людського існування. Вона має величезні можливості й будь-якої миті може вилитися в політичний акт, рух мас або у громадянське невдоволення. Таким чином, вона впливає на суспільно-політичний клімат держави» [9, с. 4].

Процес ідеологічного перевтілення людини є тривалим, суперечливим і болючим. Людині важко розлучатися з ідеологією, яка дає готову відповідь на всі питання, що виникають у процесі її життєдіяльності. Організоване суспільство є альтернативою суспільного розвитку і сприяє менш болючому відходу від хибного світогляду тоталітарної системи до демократії та соціальної гармонії [7, с. 316]. Тим самим воно уникає ідеологічного й соціального протистояння, що постійно збуджується новими революціонерами, які прагнуть подолати тоталітаризм водночас користуючись тими ж методами й тим же старим тоталітарним мисленням, якими воно створювалось і яких вони прагнули позбутися. Не менш серйозною проблемою на шляху виходу Чехословаччини з тоталітарного режиму була проблема подолання монополізації влади, що через певні причини зосереджувалася в руках однієї партії, а сама партія – в руках одного лідера. Комуністи не змогли налагодити співпрацю з іншими політичними партіями, а особливо з громадськими організаціями, що були основою громадянського суспільства як такого і тому не здобули всенародної підтримки.

Далекоглядні, реалістично мислячі теоретики і практики державного будівництва розуміли, що звуженням своєї соціальної бази тоталітарний режим прирікав себе не на активну перспективну діяльність, а на елементарне виживання у відчуженому середовищі. Рано чи пізно цей режим, втративши підтримку та викликавши масове незадоволення, мав упасти. Навіть спроби його порятунку засобами перебудови – повернення до загальнолюдських цінностей, плюралізму, реальної свободи людської особистості, реабілітації поняття правової держави, функціонування вільної інформації й встановлення громадянського контролю над владою – виявилися неефективними [14, с. 47]. Час життєздатності системи було вичерпано. Демонополізація влади під керівництвом комуністичної партії успіху не мала і не могла мати.

Суспільство вступало в нову епоху, характерними рисами якої стали соціальна диференціація і стратифікація суспільства, наявність різноспрямованих суспільно-політичних інтересів, виникнення та зміцнення різних, конкуруючих між собою соціальних груп, які борються за вплив на владу, інші ідеологічні, соціальні, економічні й політичні чинники. Суспільно-політичні процеси вимагали реальної багатопартійності, ідеологічного і соціального плюралізму, конкурентних змагань за державну владу та інших соціально-політичних змін і нововведень. Перехід від монопольного до плюралістичного управління, як правило, є тривалим явищем. Однак у Чехословаччині цей процес відбувався досить прискорено [22, с. 107]. Тут було створено кілька десятків політичних партій, повноваження яких та їхня участь у владі врегульовувалися за партнерської участі держави й громадянського суспільства, що стало можливим завдяки встановленню організованого суспільства.

Організоване суспільство виступало полем і школою демонополізації державної влади, сприяло зростанню авторитету політичних партій, налагодженню співробітництва, запозиченню політичного досвіду демократичних країн світу й одночасному накопиченню власного політичного досвіду в державному будівництві. Новостворені партії політично і державотворчо дієздатними ставали поступово. Сила партії полягала в консолідації її членів із метою відстоювання корінних інтересів певної соціальної групи. Для партій офіційна реєстрація багато не важила, оскільки не змінювала загальної ситуації. Те саме стосувалось і їх лідерів. Партії та їх лідери виростали і ставали помітними не лише в партійно-політичній структурі сучасного суспільства, а й у суспільстві загалом [25, с. 128].

Організоване суспільство стало полем зростання партій і формування лідерів. Воно постало як своєрідна руйнація монополізації державної влади та сприяло приходу до влади кількох авторитетних консолідованих партій, що користувалися підтримкою народних мас. Організація як повноваження при цьому, делегувалися як державі, так і політичним партіям. Враховуючи той факт, що крім політичних партій у суспільстві в цей час формувалися й авторитетно заявляли про себе низка громадських організацій, повноваження політичних організацій зміщувалися від держави до суспільства. За державою залишилася загальна регуляція процесу з позиції закону [23, с. 2].

Подолання тоталітаризму означало роздержавлення основних сфер суспільного життя і переведення його на рейки самоорганізації. Поняття роздержавлення здебільшого пов'язується зі зміною форми власності, що належить державним структурам. Однак його слід застосовувати в більш широкому розумінні: як звільнення всіх сфер суспільного життя – сім'ї, релігії, мистецтва, науки, культурної традиції, моралі тощо – від надмірної опіки з боку держави. При цьому держава залишається державою. Вона захищає права й інтереси громадян, сприяє інтеграції суспільства, організовує життєдіяльність суспільства за допомогою норм права, тобто виконує притаманні їй функції, але не домінує над людиною і суспільством, що має місце при тоталітаризмі [9, с. 3]. Організоване суспільство спрямоване на те, щоб відшукати розумний баланс між регулятивним і організаційним впливом держави та повноваженнями громадянського суспільства. Розбалансованість містить у собі загрози суспільної дезінтеграції, формування нелегітимної опозиції, а пізніше – громадянське зіткнення, що не сприяє оновленню й розвитку суспільства.

Роздержавлення – це складний і суперечливий процес, який охоплює всі сфери життєдіяльності та вимагає часу, терпіння, належної організації і контролю з боку всіх учасників: в економічній сфері він розгортається як приватизація, у результаті якої має сформуватися реальний власник – господар своєї долі, своєї держави і свого суспільства; у політичній – багатопартійність і громадянське суспільство; в ідеологічній – ідеологічний плюралізм; у культурній – утвердження дійсної свободи творчості людини, її вільного вибору цінностей, світогляду, духовних переконань, віросповідання. Власне, роздержавлення є процесом повернення народу до справжніх основ цивілізованого розвитку, до людського способу і стилю життя, до суспільної самоорганізації – реальної демократії як народовладдя [7, с. 221].

У результаті «оксамитової революції» Чехословаччина повернула свій розвиток у русло загальноцивілізаційних засад розвитку людства. Вона взяла курс на входження в міжнародну спільноту, повернення в коло світової історії. Загальноцивілізаційний поворот, здійснений

чехословацькою державою, не має альтернатив, але має низку проблем, на першому місці серед яких є проблема теоретичного обґрунтування тих домінуючих засад соціального життя, до яких треба повернутися, щоб знову знайти втрачений соціальний світоглядний сенс. Модель організованого суспільства, яка базується на взаємозв'язку й обумовленості пріоритетів сталого людського розвитку, саме й дозволяє синтетично розглянути ці засади, звести їх до єдиного соціального кореня – до людини, інтереси якої одержують у ній незаперечний пріоритет [7, с. 219].

Важливу роль у цивілізаційних процесах відіграє праця, власність, соціальна справедливість, влада, громадянська культура й індивідуальна духовна свобода особистості. Цивілізаційним у цьому зв'язку вважається те життя народу, нації, країни, що ґрунтується на загальноісторичному досвіді організації вказаних інституцій. Будь-яке відхилення від нього є нічим іншим як відходом від цивілізаційного шляху розвитку людства. Рано чи пізно ті чи інші народи, які зазнали відходу, повертаються в лоно історії [19, с. 319]. Для такого повернення Чехословаччина мала всі об'єктивні передумови – економічні, політичні, соціокультурні, людські й інтелектуальні. Цивілізованим вважається суспільство, в якому власний добробут, самовизнання і соціальний статус людина отримує через працю. Повернення до цивілізаційних основ розвитку людства у цьому випадку означає таку організацію праці, яка забезпечує самореалізацію, відповідний добробут особистості та її визнання господарем власної долі. Головною умовою повернення до праці в її цивілізаційному сенсі є відродження реального власника, розкріпачення його свободи, збудження прагнення й волі до відповідального виробничого, соціального і політичного творення, результатом чого є нова соціальна реальність.

Власність виступає другою фундаментальною опорою цивілізації. Цивілізованим є те суспільство, яке базується на визнанні недоторканності власності індивіда, його права на володіння тим, що даровано йому соціально-історичними обставинами. Це було повністю зігнорованим у тоталітарному суспільстві, в якому власність належала «народу», тобто мала колективний характер. Тоталітарна держава контролювала всіх і кожного, забуваючи про те, що все національне багатство є власністю народу. Протестуючи проти марксистського обґрунтування усуспільнення й одержавлення власності, Гавел відстоював ідею приватної власності як загальноцивілізаційної основи людського життя [17, с. 37].

Повернення суспільству інституту приватної власності здійснюється через роздержавлення та приватизацію. Організоване суспільство забезпечило цьому процесові належний теоретичний, правовий і управлінський супровід. На цій основі в Чехословаччині на початку 90-х років ХХ ст. і розпочався процес роздержавлення – повернення власності народу, звільнення суспільного життя, насамперед економічного, від державного гніту. Роздержавлення зумовило нову соціальну стратифікацію населення, збільшення чисельності найманих працівників у недержавному секторі, формування так званого середнього класу та нової економічно, соціально й політично активної групи підприємців [7, с. 318]. Організоване суспільство створило сприятливі умови для подолання негараздів роздержавлення та приватизації, накопичених у перші роки повернення Чехословаччини до незалежного розвитку. Воно дозволило відшукати баланс між державною і приватною власністю, а також створило рівні можливості для проведення цивілізованих процесів роздержавлення та приватизації.

Не менш важливим завданням повернення до цивілізованого способу суспільного життя для Чехословаччини було завдання незалежної організації державної влади. Саме держава є тією суспільною інституцією, яка дозволяє налагодити соціальне управління, взаємоузгодити волю і дію людей, спрямувати їхню діяльність на розв'язання суспільних завдань. Відхід від тоталітаризму означає насамперед повернення до державного упорядкованого життя на правових засадах, до правової держави. Правова держава є однією з головних умов існування демократії. Вона передбачає підпорядкування уряду та державного апарату верховенству права й обмежує його діяльність чітко окресленими повноваженнями. Обраний уряд і державна адміністрація підпорядковуються мережі законів, судам і нормам громадянського суспільства, перевіряють нелегальні тенденції в державі та вимагають прозорості й підзвітності [13, с. 200].

Вацлав Гавел сприяв розвитку правової держави та встановленню суспільного порядку, в якому панувало верховенство права і закон виступав головним регулятором співжиття держави.

Чехословаччина перетворилася на державу, де забезпечувалося панування права, верховенство закону в усіх сферах життя суспільства, рівність усіх перед законом і незалежним судом. Тут визнавались і гарантувались права та свободи людини, а в основу організації державної влади було покладено принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову [12, с. 486].

Невід'ємною рисою правової держави є утвердження конституціоналізму – правління, реально обмеженого конституцією, яке визначає межі свободи й відповідальності. Конституція є тією інстанцією, яка не залежить від чітких особистих уявлень і вподобань, від якої окремої волі чи бажань. Вона чітко визначає принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві, забезпечує вільне життя індивідів. Конституція обмежує владу уряду й охороняє право власності як основу вільного суспільства. Конституціоналізм є дороговказом, на який орієнтуються законодавці та громадяни [5, с. 35]. У Чехословаччині конституціоналізм забезпечувався прийнятою новою конституцією, яка базувалася на демократичних принципах.

У чехословацькому суспільстві, що переживало трансформаційні процеси, в життя втілювався ще один елемент організованого суспільства – соціальна справедливість. Вона виступала визначальним принципом і невід'ємною нормою суспільного життя. Вона була мірою соціального добра для кожного індивіда чехословацького суспільства. Соціальна справедливість передбачала пропорційне співвідношення заслуг людини перед суспільством та винагороди за них як ступеня соціальної рівності всіх членів єдиного громадянського суспільства. Соціальна справедливість у Чехословаччині була зорієнтована на те, щоб подолати прояви соціалізму такі як рівне ставлення робітників до засобів виробництва, що спричиняє зрівнялівку. За умов, коли все майно є спільним, не цінуються й обмежуються індивідуальні прагнення людини, її талант, здібності, активне ставлення до дійсності, починає зростати соціальна напруга та конфронтація. Повернення до соціальної справедливості означає організацію життя за пріоритетами, що виходять із вирішення проблем «власності» і «влади» в їхньому загальноісторичному, загальнолюдському розрізі [15, с.94].

Суспільно-політична система посткомуністичної Чехословаччини відповідала критеріям цивілізаційної моделі розвитку суспільства. Вона забезпечувала культурний прогрес людства, можливості самореалізації особистості, а також розвиток і реалізацію її індивідуальної духовної свободи. Чехословаччина повернувшись на демократичний шлях розвитку людської цивілізації, таким чином здійснила поворот до культурного самозабезпечення народу в контексті світових надбань, до пріоритету особистості та її духовних свобод, до її творчої самореалізації у всіх галузях суспільного та індивідуального життя.

Організоване суспільство є суспільством трансформаційним, перехідним. Воно має свої особливості й існує за ustalеними стандартами, що поступово змінюються й оновлюються. Жити в такому суспільстві непросто, але цікаво. Вацлав Гавел як інтелектуал, творча особистість вбачав в організованому суспільстві реалізацію нових, як власних, так і суспільних, можливостей і перспектив. Трансформаційне суспільство Чехословаччини було пронизане суперечливим сприйняттям дійсності різними верствами населення, політичними групами. У ньому не було ustalених пріоритетів. Однак воно ефективно формувалося.

Особливості чехословацького трансформаційного суспільства зумовлені, по-перше, залишковими обставинами життєдіяльності, які утворились у системі колишніх соціально-економічних, політичних і соціокультурних координат; по-друге, дестабілізацією основних показників якості життя, спричинених насамперед різким розривом колишніх збалансованих зв'язків, передусім економічних виробничих; по-третє, надто довгим пошуком суспільних пріоритетів; нарешті, глибокою інертністю суспільної психології маси людей, які звикли керуватися далекими від демократії і ринкових відносин цінностями [18, с. 263].

Незважаючи на складність ситуації, а особливо на кризові процеси в економіці, потреба в новій соціальній організації, яка б базувалася на пріоритетах сталого людського розвитку, була усвідомленою як на рівні структур влади, так і на рівні основної маси інтелектуальної еліти суспільства. У своїй основній масі чехословацький народ був підготовлений до того, щоб жити по-людськи [24, с. 76]. Ринково-демократичний напрям з ефективною системою соціального захисту став найбільш стійкою та масовою орієнтацією населення Чехословаччини. Провідне місце в ній

посідали людські цінності. Люди не бажали жити міфічними пріоритетами. Вони віддавали перевагу простому й зрозумілому – роботі й заробітній платі, добробуту й охороні здоров'я, розвитку освіти, науки і культури й обороноздатності країни, екології й духовній свободі особистості. При цьому, більшість поклала надії особисто на себе, а не на «генерала», «справедливого директора заводу-гіганта», «голову колгоспу» чи чергового «депутата» або навіть «президента», як це було в соціалістичному минулому.

Разом із тим, від підтримки держави не відмовлявся ніхто. Саме в державі люди бачили гаранта й захисника власної ринково й демократично спрямованої ініціативи. Розвиток відповідних ініціатив став пріоритетним напрямом життєдіяльності Чехословаччини. Як населення, так і політикум прагнули бачити країну демократичною і соціальною. Опорними вимогами народу були: моральне виховання людей у дусі «вічних цінностей»; наголос на поступових демократичних перетвореннях; спадкоємне входження позитивних елементів старого суспільства в нове [26, с. 2]. Вирішення цього питання забезпечує незворотність перетворень, консолідацію суспільства і національної еліти на засадах нового мислення, пріоритети загальнолюдських цінностей та інтересів, перехід від політичної конфронтації до співробітництва та саморозгортання соціальних процесів.

Першими з державних ініціатив, спрямованих на забезпечення взаємовідповідності критеріїв і показників сталого людського розвитку, є стабілізація економічної, екологічної та демографічної ситуації, налагодження системи соціального захисту й охорони здоров'я, розвиток освіти, науки і культури, духовне відродження нації. Вацлав Гавел, зайнявши пост президента і перебуваючи при владі, ніколи не відступався від своїх політичних принципів та ідеології. Він завжди керувався основними ідеями демократії. Популярності чеському президентові додавало його уявлення про політику не як про засіб маніпулювання владою і суспільною свідомістю, яка здійснюється за допомогою брудних методів та інтриг, він вважав політику засобом пошуку сенсу життя. Він був переконаний, що політика – це втілення в життя принципів моралі, вона слугує істині і сприяє постійній турботі про ближніх. У такій концепції морального відродження нації, де людина виступає мірилом розвитку суспільства, Гавел вбачає базу для створення демократичної партії [16, с. 4].

Багато хто вважає Вацлава Гавела людиною самовпевненою і навіть егоцентричною. Але це не зовсім так. Для заперечення цієї думки можна сказати, що він просто завжди чітко знав, що у вимірі порядної людини і свідомого громадянина має називатися словом «добре», а що — «погано». Будучи інтелектуалом, представником непрофесійної еліти, він міг робити політичні й економічні помилки, які підривали його популярність. Але саме він стояв біля державного керма, виводячи державу на демократичний шлях [21, с. 619]. Президент Гавел виступав не тільки обличчям чехословацької демократії, він є символом епохи змін, таким же, як М. Горбачов або Г. Коль. Однак, на відміну від двох останніх політиків, Гавел, відійшовши від влади, залишився ще й моральним авторитетом світового масштабу, одним із символів покоління ідеалістів.

Гавела можна охарактеризувати як інтелектуала, який з огляду на певні обставини опинився в середовищі високої політики. Йому слід віддати належне через те, що не будучи професіоналом у цій сфері та маючи абсолютно інші прагнення й уподобання, в певний історичний момент він зміг взяти на себе роль політичного лідера. Він спромігся використати свої повноваження з максимальною користю для суспільства, при цьому не зловживаючи своїм становищем.

Цікавим є здійснений Гавелом аналіз феномену влади, за якою він мав можливість спостерігати зсередини, а також пояснення природи спокуси владою і того, чому люди прагнуть досягти влади і не можуть із нею розлучитися, чому люди, отримавши владу один раз, хочуть постійно її відчувати і користуватися нею. Спершу людей в політику тягнуть ідеї про кращий спосіб організації суспільства, віра у певні цінності й ідеали, а також бажання боротися за ці ідеї та втілювати їх у життя. Потім людей тягне в політичну владу прагнення до самоствердження. Також чимало людей прагне політичної влади і не бажає з нею розстатися через широкий набір привілеїв, що виступають невід'ємною частиною політичного життя навіть у найдемократичнішому середовищі. А найчастіше ці всі категорії переплітаються.

Гавел говорив: «Я належу до тих людей, які розглядають свою роботу в політиці як прояв відповідальності й обов'язок перед спільнотою, але дивлячись на інших політиків я думаю, чи не впадаю я в самообман» [10, с. 1]. Варто погодитися з думкою мислителя, що жага політичної влади, привілеїв, які вона надає, є найбільш небезпечними, вони показують, якою спокусою виступає влада [4, с. 22]. Гавел із цього приводу висловлювався: «...мене лікує спеціальний лікар, я не керую автомобілем, не готую сам їжу і не набираю номери коли мені треба з кимось зв'язатися, для цього у мене є обслуговуючий персонал. Іншими словами, я живу у світі привілеїв, таким чином переступивши поріг світу комуністичних діячів, яких я критикував протягом усього свого життя. Однак такий порядок речей має свою логіку, тому що все це робиться в інтересах країни» [10, с. 2]. Гавел підкреслював, що важливо знати, де закінчується логіка і об'єктивна необхідність та інтереси країни і починається любов до привілеїв та їх використання у власних цілях. Тому, незалежно від намірів будь-якого носія влади, йому потрібен постійний самоконтроль і критичний погляд з боку, щоб свої наміри не плутати з державними.

Із цього випливає не те, що людині не варто присвячувати себе політиці, оскільки вона є аморальною, а дещо інше. Політика – це поле людської діяльності, яке здійснює величезний тиск на моральність, самокритичність, відповідальність; це робота для скромних людей, які не піддаються на самообман. Ті, хто стверджує, що політика – це брудна справа, дурять нас. Політика – це робота, яка потребує особливо чистих людей, оскільки в ній дуже легко забруднитися. Таким чином, політика має здійснюватися особливо уважними людьми, які зможуть розпізнати межу, коли вона перестає бути моральною. Гавела за погляди часто критикували і говорили про «неполітичну політику», на що він відповідав: «Прагматиків багато, а нагадуючих людям про мораль – мало. Політика і мораль сумісні, а хто вважає, що політика – брудна справа, той з політики повинен піти» [8, с. 2]. Ядром програми президента Гавела була не економіка, не державне будівництво, а внесення в політику елементів моральності й людяності. В одному зі своїх інтерв'ю Гавел висловив свої погляди на цю проблему таким чином: «...розум, який абстрагується від людської душі, якщо він стає головним фактором політичної діяльності, в кінці призводить лише до насилля... я мрію про республіку, яка слугує людині з надією, що вона послугує їй» [1, с. 78].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У себе на батьківщині президент Вацлав Гавел викликав невдоволення партійних політиків своїми поглядами на необхідність встановлення моральної політики. Він часто висловлювався про необхідність створення громадянського суспільства, в якому моральність політичних партій контролювалася б впливом знизу і вони не перетворювалися б на закриті всевладні секти. Завдяки Гавелу Чехословаччина перетворилася на демократичну країну, доля якої не залежала від одного політика. Гавел був переконаний, що політика – це мистецтво неможливого, тобто «мистецтво зробити кращими себе і світ». Місія високоморального лідера і «обличчя нації» перетворила його на зв'язкову ланку між державою, яку він очолював, і чехословацьким суспільством. Перебуваючи на посаді президента Чехословацької Федеративної Республіки, Вацлав Гавел сприяв ефективному протіканню трансформаційних процесів у державі. Зокрема, шляхом переходу від тоталітаризму до демократії, він обрав створення організованого суспільства як середовища, яке сприяє ефективному державному функціонуванню. Результатом становлення такого суспільства стала зміна ідеології та суспільного світогляду. В країні запанували закони та було встановлено верховенство права, вона продовжила розвиватися демократичним шляхом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів Чеської Республіки. – Ф. В 8. – Оп. 1. – Спр. B809016577B8015766 Havel Václav Tisková konference s Václavem Havlem. – Арк. 78.
2. Центральний державний архів Чеської Республіки. – Ф. В 80. – Оп. 1. – Спр. B809024576B8016826 Havel Václav Goodbye samizdat. – Арк. 4.
3. Центральний державний архів Чеської Республіки. – Ф. В 80. – Оп. 1. – Спр. B809051206B9014116 Havel Václav O čem přemýšlím. – Арк. 8.
4. Центральний державний архів Чеської Республіки. – Ф. В 80. – Опю 1ю – Спрю I809064696B9020353 Havel, aneb Havel. – Арк. 22–23.
5. Центральний державний архів Чеської Республіки. – Ф. В 80. – Оп. 1. – Спр. B809072456B9026970 Havel Václav Až nebudu presidentem, dřív nebo později se do nějaké hry pustím. – Арк. 35.

6. Центральний державний архів Чеської Республіки. – Ф. В 80. – Оп. 1. – Спр. В809072833В9027751 Havel Václav Nejsme postkomunistickým světem. – Арк. 291.
7. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К., 2006. – 502 с.
8. Вацлав Гавел : <http://www.is.ifmo.ru/reflections/gavel.html>.
9. Вацлав Гавел. Жить в правде: <http://old.russ.ru/persons/98-12-25/lukes.htm>.
10. Гавел В. Об искушениях политической власти / В. Гавел.: <http://www.khpg.org/index.php?id=1191499608>.
11. Горбачовська І. Політична діяльність В. Гавела та В. Клауса: Епоха прагматизму в Чехії / І. Горбачовська // Слов'янський вісник. Зб. наук. праць. Серія «Історичні науки». – 2004. – Вип. 4. – С. 98–104.
1. 12. Конституція Чеської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К.: Укр. правн. Фондація «Право», 1996. – С. 486–522.
12. У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / За ред. Д. Гузіни; гол. ред.серії і автор передмови Дж. Перлін. – К.: Ай Бі, 2003. – 342 с.
13. Co daly nase zeme Evrope a lidstvu. III cast. Svobodny narod na prahu tretiho tiscileti // Evropsky literarni Klub. – Praha.: ABS, 2000. – 280 p.
14. Gellner E. Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals / Ernest Gellner. – New York: Penguin Books, 1994. – 176 p.
15. Havel V. Na temu opozice / V. Havel // Literarni listy. – 1968. – Roc. 1.– S. 4.
16. Havel. V. Prosim strucne. Rozhovor s Karlem Hvizdalou, poznamky, dokumenty / V. Havel. České Budějovice. – Gallery, 2006. – 168 p.
17. Kral V. Historický mezníky ve vývoji Československa / Vaclav Kral. – Praha: Orbis, 1978. – 319 s.
18. Mechysh J. Velký převrat ni snad revoluce sametová / Jan Mechysh. – Praha: Progetto, 1999. – 359 s.
19. Občanský deník. – Praha, 1990–1991. – 324 s.
20. Prečan V. V kradeném čase. Vyběr ze studii, zlánku a z vah z let 1973–1993 / V. Prečan. – Brno: Doplněk, 1994. – 620 s.
21. Ramet S. Social Currents in Eastern Europe. The Sources and Meaning of the Great Transformation / S. Ramet. Durham – London, 1991. – 107 p.
22. «Role českého prezidenta». Mladá fronta Dnes, 19. ledna 1993.: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/dilo/novinove-clanky>.
23. Tuma O. Zitra zase tady! Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politické a sociální fenomén / O. Tuma – 2000. – Praha: Maxdorf, 1994. – 84 s.
24. Wilson P. Vaclav Havel. Summer meditation / Paul Wilson. – New York, 1992. – 132 p.
25. Žák V. Sametová revoluce, nebo sametový podvod? / V.Žák // Listy. – 1995. – č. 2.